

ORVOSOK, BETEGSÉGEK ÉS GYÓGYÍTÁS

MÁGYARORSZÁGON AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN

BÉKEFI REMIG dr.

ZIROZI APÁTTÓL

*A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vespéremi
vándorgyűlésének társadalmi szakcsoportját megnyitó előadás.*

BUDAPEST

1912

Orvosok, betegségek és gyógyítás Magyarországon az Árpádok korában.

I. Orvosok.

Hazánkban az Árpádok korában orvosokkal is találkoztunk. Hol végeztek tanulmányaikat, Salernóban-e, vagy másutt, nem tudjuk; de hogy koruk őket orvosoknak ismerte, az bizonyos. Kálmán királynak *Draco* nevű olasz orvosa volt, a kiből nagyon bizott. Ez, midőn a királynak fejfájása támadt, tapaszt tett a fülére, a mely velejének egy részét kiszitta. S midőn már a király tovább nem tudta tűrni a tapaszt, levették a füléről. A király megmutatta a tapaszt Otmár ispánnak. A mint ez meglátta rajta a kiszitt agyvelőt, így szólt a királyhoz: «Uram! itt az ideje, hogy készülj a haldoklók szentségének föl vételére.¹ *Tamás*, III. Istvánnak a tisztviselője, ügyes méregkeverő, de nem orvos.² *Péter*, III. Béla idejében spalatói, majd kalocsai érsek,³ az orvosi tudományokban kiválóan otthon volt. Ha az egészséges embernek a szemébe nézett, megtudta mondani, hogy minő betegség és mikor jó rá s milyen orvossággal lehet a bajt meggyógyítani.⁴ Midőn II. Endre

¹ Chron. Pict. Vindob. c. LXVII. (M. Florianus: Font. Dom. II. 205—206.)

² *Veszprémi* (Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Centuria altera. Pars prior. 66. l.) ezt a Tamást orvosnak tartja, *de Niketas Choniates* idevágó szövegéből csak a méregkeverő, de nem az orvos Tamást lehet kiolvasni. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae. Bonn. 1835. 167—168.)

³ *Katona*: Hist. Coloc. Eccl. I. 195—198.

⁴ *Schwandtner*: Script. Reg. Hung. III. 560.

keresztes hadjárata alkalmával lent járt Dalmáciában, Bernát spalatói érsek meghalt. A király arra kérte a spalatói kanonokokat, hogy az ő környezetében levő papok közül válasszanak érseket és pedig *Sándor* orvost (physicus), a ki tanult és becsületes ember s az egyháznak nagy hasznára lehet.⁵ A király óhaja azonban nem teljesült. *Fülöp* olasz ember, II. Endre király orvosa.⁶ *Jakab* mester, a Szent Tamásról nevezett esztergomi egyház kanonokja, 1230-ban mint orvos (physicus) fordul elő.⁷ Péter zágrábi kanonok orvos (physicus) 1253-ban.⁸ IV. Incze pápa *Bonaventura* orvosnak, a ki káplán és biboros diákon volt, 1254-ben a vaskvári prépostságot itéli oda Péter zágrábi kanonokkal szemben.⁹ Bonaventura még 1274-ben is viseli a prépostságot.¹⁰ IV. Béla király orvosa 1256-ban *Bernát* mester budai kanonok;¹¹ 1257-ben meg *Tibor* mester, a ki mint királyi követ, *Fülöp* zágrábi püspökkel együtt, a római széknél és Konrád királynál is megfordult.¹² 1267 előtt V. István orvosa *János*,¹³ *Aginetus* ferenczes a XIII. század második felében sérvet gyógyít.¹⁴ Candida nővér orvosa (medicus) *Rudolf* domokos-rendi volt,¹⁵ a ki «kétségtelen esett vala az ő meggyógyulásáról».¹⁶

Gellért mester, az orvosi tudományok doktora IV. Béla, V. István és IV. László orvosa volt.¹⁷ Maga IV. László király mondja róla, hogy az ő testöket, mint hű orvosuk, a kívánt egészségben hosszú időn át fentartotta és minden testi gyöngeségtől menten egész halálukig teljes épségben megőrizte. Őt — IV. Lászlót — meg kipróbált gondosságának hű munkájával s Isten segítségével olyan súlyos betegségből rántotta ki, hogy már

⁵ *Thom. Archid.*: Hist. Salon. c. XXVI. (*Schwandtner*: Script. Reg. Hung. III. 574.)

⁶ *Wertner M.*: Az Árpádok családi története. 433.

⁷ Veszprémi Okl. I. 85.

⁸ *Tkalčić*: Mon. Eccl. Zagr. I. 98.

⁹ *Fejér*: Cod. Dipl. IV/II. 256.

¹⁰ *Wenzel*: Á. U. O. IX. 98.

¹¹ *Wenzel*: Á. U. O. VII. 444.

¹² Haz. Okm. VII. 64.

¹³ *Wenzel*: Á. U. O. VIII. 173.

¹⁴ Lásd a Betegségek-nél.

¹⁵ *Veszprémi*: Okl. I. 261—262.

¹⁶ Nyelvemléktár VIII. 48.

¹⁷ ... «artis medicine professoris, fidelis fisici nostri.» (*Wenzel*: Á. U. O. XII. 115.)

méltán aggódtak az életéért, s «királyi testének» egész-ségét helyreállította.

Ennyi kiváló hűség és érdemes szolgálat fejében — «a melyeknek részletes felsorolása különben igen hosszú dolog lenne» — IV. László király 1274-ben Gellértnek és örökösének adományozza a zágrábi várhoz tartozó Tornava földet és Karalicha falut.¹⁸ Tornava földet ki-veszi a zágrábi főispán hatósága alól; a nyest-adótól, a régi és új adóktól és a bánnak évenként esedékes hét denár fizetésétől fölmenti.¹⁹ S még ugyanebben az évben meghagyja Dénes szlavoniai bánnak, hogy Gellért mestert e birtokokba beiktassa s erről és a birtok milyenségéről, mennyiségéről és határaitól részletes jelentést terjesztszen be. A bán még ez évben jelen-tette, hogy Bertalan ispán, az ő tisztje, a bevezetést és beiktatást elvégezte.²⁰ Gellért mester birtokjogát azon-ban nemsokára megzavarták. IV. László 1276-ban két ízben is szükségesnek találta utasítani a szlavoniai bánt, hogy Gellértet Tornava birtokába helyezze vissza.²¹

IV. László királyt 1275 nyarán kétszer kilelte a hideg; ezután meg a Nyulak-szigetén olyan erős láz tört ki rajta, hogy már-már aggódtak miatta. Mivel háziorvosa, Gellért mester nem volt jelen, négy másik orvost hivat-tak hozzá hamarosan. Ezek valának: *Tivadar* feren-czes szerzetes; *Garcianus* mester Moys mesternek az orvosa; *János* mester Joakim mesternek az orvosa; végül *Bertalan* mester. Ez a négy orvos lemondott a beteg királyról. E közben megérkezett Gellért mester, a háziorvos is. A király ekkor épen legrosszabbul volt. Gellért — saját mondása szerint — megijedt. Láttá, hogy Bold. Margit fátyola a király fején van. Anna urnő és a király dajkája meg is mondták neki, hogy a fátyolt ők tették a király fejére. Gellért most neki lát orvosi feladatának. Joakim, a király tárokmestere meg-mutatja neki a király vizeletét. Ennek láttára Gellért mester így szól: A mennyiben a vizeletből lehet követ-keztetni, a király urnál be kell állania a «crisis»-nek. S csakugyan hamarosan kezdett izzadni. A mint Gellért mester mondja, a király, a bárók és mindaz, a ki csak

¹⁸ *Wenzel*: Á. U. O. XII. 113—119.

¹⁹ U. o. XII. 197.

²⁰ *Wenzel*: Á. U. O. XII. 115, 118—119.

²¹ *Tkalčić*: Mon. Eccl. Zag. I. 180—182.

jelen volt, hitte és hiszi ma is, hogy a királyon a fátyol odatevése és Bold. Margit érdeme segített.

A király azonban csak egy hétig maradt egészségben; rendetlen életmódja következtében ismét megbetegedett, de nem oly súlyosan és aggasztólag, mint előbb.²²

Gellért orvosnak a leánya az a Kata, a ki rokonai egyetértésével 1293-ban átengedi Guerest faluban levő birtokrészét Zepte nevű leányának és vejének, Oluphi Miklós fia Miklósnak.²³ Ez oklevélből az is kiderül, hogy Kata nagyanyja Ech, anyja meg s így Gellért orvos felesége Encheberch volt. Gellért orvos fia János 1298-ban szőlőbirtokos Kelenföldön, a fehérvári út mellett.²⁴

Eme orvosok nagy része pap volt. S ez annál felötlőbb, mert az egyház a római jog és orvostudomány művelését kiközösítés terhe alatt megtiltotta. Kitűnik ez abból, hogy IV. Orbán pápa 1263-ban az esztergomi érseknek jogot ad, hogy az alsó és főpapság ama tagjait, a kik a rendeletek ellenére római jogot vagy orvostudományt (physica) hallgattak, az egyházi kiközösítés alól feloldozhassa.²⁵ A budai zsinat meg 1279-ben meghagyja, hogy a papok a sebészetnek ama részét ne gyakorolják, mely égetéssel vagy metszéssel jár.²⁶

II. Betegségek.

E kor orvosainak is a szenvedő emberiségnek számtalan bajával kellett foglalkozniok. Forrásaink már Szent István korából többféle *betegség* emlékét megőrizték. Szent Gellért a bélpoklos (leprosus) beteget ágyába teszi.²⁷ Előfordul azután még a vakság,²⁸ hályogos szem,²⁹ csippás szem,³⁰ fél szem,³¹ a sántaság,³² kéz és láb

²² Veszpr. Okl. I. 299–300.

²³ Wenzel: Á. U. O. XII. 542.

²⁴ Haz. Okm. I. 95.

²⁵ Theiner: Mon. Hist. Hung. I. 248.

²⁶ Const. syn. Bud. a 1279. j. c. 10. (Hube: Ant. Constit. syn. Ginez. 79.)

²⁷ *Batthyany*: S. Ger. script. et act. 334. — Bélpoklosokról van még szó: Leg. Min. c. VII. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 10.). Legenda S. Ladisl. c. XI. (*Endlicher*: Rer. Hung. M. Arp. 244.)

²⁸ *Batthyany*: S. Ger. Script. 353. — *Hartvic*: Vita S. Steph. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 47.) Legenda Minor c. VII. (U. o. I. 10.)

²⁹ *Batthyany*: S. Ger. Script. 356.

³⁰ *Batthyany*: S. Ger. Script. 356.

³¹ U. o. 356.

³² *Batthyany*: S. Ger. Script. 353. Legenda Minor. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 10.)

bónasága,³³ köszvény,³⁴ szélütés,³⁵ süketség,³⁶ némaság,³⁷ hideglelés,³⁸ kigyómarás,³⁹ ördögösség,⁴⁰ csúz (gutta)⁴¹ és a varos daganat a fejen.⁴²

A XIII. század második feléből meg az emberi betegségeknek egész sorozatát ismerjük meg, szomorú részleteikkel együtt.

Kátay András ur felesége, Algent *süket*.⁴³ Péter, a Domokosok magyarországi provincialisa, *fogfájásban* szenvedett.⁴⁴ V. István leányának, Erzsébet apáczának annyira fájt a *torka*, hogy sem enni, sem énekelni nem tudott.⁴⁵ Katalin cantrixot is erős torokfájása akadályozta az éneklésben.⁴⁶

Neste leány *szemfájásban* megvakul.⁴⁷ A németországi Örzse «penitentia-tartó» arcza úgy feldagadt, hogy a szeme ki sem látszott s így a látását is elvesztette.⁴⁸ Somogyi Gergely leányának, Ágnes apáczának úgy megdagadt az arcza, hogy jobb szemével mitsem látott.⁴⁹ Ascalzi Ibos felesége, Giungudi, *fejfájásból* teljes vak-ságba esett.⁵⁰ Katalin apáca erős fejfájása miatt nem mehetett le Margit temetésére.⁵¹ Somogyi Márk leányának, Katalin nővérnek meg úgy fájt a feje, hogy a szemei majd kiestek.⁵² Mihályfi Jakab «nagy nemességű ember» feje és a jobb szeme három hónapon át úgy fájt, hogy a szemevilágát is elvesztette. Ha a bal sze-

³³ *Hartvic*: Vita S. Steph. c. XII. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 65.)

³⁴ U. o. I. 65.

³⁵ Leg. Min. c. VII. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 10.) — Leg. S. Ladisl. c. XI. (*Endl.*: R. H. Mon. Arp. 244.)

³⁶ Leg. S. Ladisl. c. XI. (*Endl.*: R. H. Mon. Arp. 244.)

³⁷ U. o. 244.

³⁸ *Batthyany*: S. Ger. Script. 356. — *Legenda Maior* c. V. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 27.) — *Hartvic*: Vita S. Steph. c. X. (*M. Flor.*: Font. Dom. I. 60.)

³⁹ *Batthyany*: S. Ger. Script. 356.

⁴⁰ *Batthyany*: S. Ger. Script. 357.

⁴¹ U. o. 357.

⁴² U. o. 357.

⁴³ Veszpr. Okl. I. 309.

⁴⁴ U. o. 282.

⁴⁵ U. o. 186.

⁴⁶ U. o. 255. Torokfájásról van még szó. U. o. 267.

⁴⁷ Nyelvemléktár VIII. 54.

⁴⁸ U. o. 54—55.

⁴⁹ Veszpr. Okl. I. 245.

⁵⁰ Náp. leg. (*Knauz*: Magyar Sion 1868. 429.)

⁵¹ Veszpr. okl. I. 169.

⁵² U. o. 269.

mét «berekeszti» s az ujját a jobb szeme elé tartja vala, mitsem lát belőle.⁵³ Gayai Benedek három hónapra megvakult.⁵⁴ Everard és feleségének, Erzsébetnek hasonnevű leánya egészen vak.⁵⁵ Keszii Johanta fiának, Bedének leánya, Petronilla, hat éves korában mind a két szemére vak.⁵⁶ Születésekor nem volt világtalan, csak később szemfájásban vesztette el a szeme világát.

Károly királyi bíró unokája, Német Herlip leánya, Ágnes, úgy érezte, mintha a *szívében* lándzsákkal szurkálnának.⁵⁷ Cziczelle apáca szívébe olyan erős fájdalom szállt, hogy a haláltól nem messze volt.⁵⁸ Ajkay Péter ur leányát, Alincha apácát az ebédlőben vacsora alatt nagy szívbjav vette elő. A nők közül senki se vetett rá ügyet. Alincha ennek láttára így gondolkozott: Ha nem volnék apáca, hanem a szüleimnél élnék, mily sokan volnának, a kik gondomat viselik. Az apácák vacsora után, szokás szerint, körmenetileg a templomba vonultak; Alincha az ebédlőben maradt. A mint a templomból kijöttek, Margit Alinchához megy és így szól neki: Nővér, mi bajod van? hogy vagy? Hát csak itt vagyok, felel Alincha. Mit, — szól Margit — te fájdalom miatt nem akarsz beállani a sorba? Erre Alincha három nap nem mert a szemébe nézni Margitnak, mert az megmondta neki, hogy Alincha valójában mit is gondolt.⁵⁹

V. István király leánya, Erzsébet apáca egy *béna* nőről beszél, a ki a földön (scagnellis) vonszolta magát.⁶⁰ Makonyai Vilmos herceg leánya, Erzsébet apáca is látott olyan béna asszonyt, a ki csak mankóval tudott járni.⁶¹ A Zaáh nemzetségből való Máté leányának mind a keze, mind a lába összezsugorodott.⁶² Egy nyolcz éves leánynak a karja és a lábszára zsugorodott.⁶³ Váradí András leánya, Katalin apáca, olyan asszonyt látott, a

⁵³ Nyelvméltár VIII. 69.

⁵⁴ Veszpr. okl. I. 284 és 359.

⁵⁵ U. o. 297.

⁵⁶ U. o. 355 és 357.

⁵⁷ U. o. 316.

⁵⁸ U. o. 245.

⁵⁹ U. o. 274, 283.

⁶⁰ U. o. 187.

⁶¹ U. o. 193.

⁶² U. o. 225, 285.

⁶³ U. o. 248.

ki csak a keze segítségével tudott menni.⁶⁴ A Káta nemzetségből származott András ur felesége, Argent, mind a kezére, mind a lábára béna volt, se fogni, se járni nem tudott.⁶⁵ Salony Germán ispán leánya, Erzsébet látott és hallott sánta emberekről.⁶⁶ A Dunaszigetről való Ladomér felesége, Femia maga vallja, hogy a fiának a lába béna, az egész teste összezsugorodott, a háta kinőtt s sem bottal, sem mankóval (scabellis) nem tud járni.⁶⁷ Damján fia Guirich Endrédről olyan sánta, hogy nem a talpán, hanem az *alfelén* járt.⁶⁸ Megyeri János felesége, Mária lábai úgy össze voltak zsugorodva, hogy a térdjei a mellénél voltak, az alfele meg a földön; s ha menni akart, úgy vonszolta magát.⁶⁹ Faiszi Leopárd felesége, Venis, sokszor az ölében viszi a fiát, Leót, a kinek a jobb térdje összezsugorodott.⁷⁰ Gayai Benedek sánta leányt ismer.⁷¹ Osanna, esztergomi begina meg egy sarlósi emberről tudja, hogy sánta. Somogyi Gergely leánya, Ágnes apácza egy béna kezű ifjút ismert.⁷²

Barlóczi Bethe fia Istvánnak az egész teste úgy megdagadt, hogy meg sem tudott mozdulni.⁷³ Pinka «leánynak ő bal keze mind ő születésétől fogva hátra fordulva vala, megzsugorodván mind hónaljig, az ő vállára. És oly igen megaszott vala az ő keze, hogy valakik látják vala, semmit egyebet nem látnak vala, hanem csak az bőrben az aszó tetemekeket mutatják vala ragaszkodván».⁷⁴ Albert fraternek a lábai térdében zsugorodtak meg.⁷⁵ Budai Felhévvi Márton leánya, Margit olyan béna, hogy a lábán nem tud járni; s ezek olyan elhaltak voltak, mint a fadarab.⁷⁶ Amianus ispán fia⁷⁷ és Gyerai Konrád fia, Gatrus⁷⁸ béna. Benedeknek Dán faluból a térdjei már szinte a hasához, a lábszárai meg

⁶⁴ U. o. 255.

⁶⁵ U. o. 310.

⁶⁶ U. o. 263.

⁶⁷ U. o. 305.

⁶⁸ U. o. 317.

⁶⁹ U. o. 336.

⁷⁰ U. o. 342, 352.

⁷¹ U. o. 360.

⁷² U. o. 373, 245.

⁷³ U. o. 345 és 346.

⁷⁴ Nyelveléktár VIII. 51—52.

⁷⁵ U. o. VIII. 51.

⁷⁶ Náp. Leg. (Knausz: Magy. Sion. 1868. 492.)

⁷⁷ Náp. Leg. (Knausz: Magy. Sion. 1868. 493.)

⁷⁸ U. o. 490—491.

az alfeléhez nőttek; s így csak a kezén tudott járni.⁷⁹ Margitnak⁸⁰ és Péternek, a Domokosok magyarországi provincialisának, a térde megdagadt.⁸¹ Budai hévizi Pál fiának, Péternek a térdidegei annyira fájtak, hogy bottal kellett járnia.⁸² Erzsébet apácza, Makonyai Vilmos herczeg leánya az ágyban meg sem tudott mozdulni s még szükségére is más segítette le.⁸³ Veszprémi Ottó leánya, Luczia apácza oly súlyos betegségbe esett, hogy sem mozdulni, sem beszélni nem tud.⁸⁴ Carisi Márk úgy elesett, hogy a tagjai megmerevedtek és nem tudott megmozdulni.⁸⁵ Pált Dánról úgy megütötte a szél, hogy még bottal sem tudott járni.⁸⁶ Hévízi Magyar Pétert is megütötte a szél.⁸⁷ Rosdói János fia Lászlót úgy megütötte a szél (percussam paralisí), hogy beszélni nem tudott, inkább csak kuruttyolt, mint a béka s mindössze csak azt az egy szót tudta kiejteni: Anya. Testének jobb fele egészen béna, a jobb kezét és jobb lábát mozditani sem tudja.⁸⁸ Márton posegai «tót» ember elvesztette a szavát, a kezei és a lábai megbénultak.⁸⁹ Nem tud beszélni Veszprémi Ottó leánya, Luczia apácza.⁹⁰ Károly, budai királyi bíró egyik unokája egészen elvesztette a szavát⁹¹ és nem tudott magáról.⁹²

Margitnak a *vállcsontja* ugrott ki a helyéből. Természetesen nagy fájdalma keletkezett. A priorissa meg a többi apáczák nagyon sajnálkoztak rajta s kerestek orvosságot, hogyan tudják meggyógyítani. A mint ezt Margit apácza, V. István király felesége nővérének a leánya látta, mosolyogva így gondolkozott: Ez apácza érdekében mily nagy szorgossággal látnak orvosság után. Erre — mondja ő maga — nyomban úgy érezte, hogy az ő vállába is beállott a fájás.⁹³

⁷⁹ U. o. 494.

⁸⁰ Veszpr. Okl. I. 233.

⁸¹ U. o. 282.

⁸² U. o. 296.

⁸³ U. o. 193.

⁸⁴ U. o. 225.

⁸⁵ U. o. 356.

⁸⁶ Náp. leg. Magy. Sion. 1868. 483—484.

⁸⁷ Veszpr. Okl. 292, 294.

⁸⁸ Náp. leg. (Knauz: Magy. Sion. 1868. 433.)

⁸⁹ Nyelvemléktár. VIII. 62.

⁹⁰ Veszpr. Okl. 216, 225.

⁹¹ U. o. 302, 305.

⁹² U. o. 315.

⁹³ U. o. 182—183.

Albert chycheti bán «menden testében megdagadozott volna és nyilván *bélpoklosnak* mondatnék». ⁹⁴ Benedek váczy szabó is e betegségben sinylődött. ⁹⁵ Am-pudinus ispán fia, János *nyavalyatörős*. ⁹⁶ Sarlóí Hográd leánya, Szentgyörgyi András felesége betegségében a földre vágja magát, vagyis *nyavalyatörős*. ⁹⁷ Kátai Andronicus felesége, Anastasia *nyavalyatörős* s a *magzat* többször idő előtt elment tőle. ⁹⁸ Vanchus esztergomi polgár felesége *nehezen szült*. ⁹⁹ Misa esztergomi begina szemérmes testének volt baja, *vérfolyásban* szenvedett. Szemérmességéből azonban senkinek sem mert szólni. ¹⁰⁰ Budai hévvizi Magyar Péternek nagy *sérve* van, a belei kidültek. ¹⁰¹ Somogyi Márk ur leánya, Katalin apáca és Nyitrai Jakab ur leánya, Frosia apáca ismert egy *rühes* (scabiosa) leányt. ¹⁰² Faiszi Leopard és Venis nevű feleségének a fia, Leo rühes. ¹⁰³ Margitnak negyven napos *hasmenései* szoktak lenni. ¹⁰⁴ Erzsébet apácát a hasmenés és *hányás* úgy elgyengítette, hogy az ágyban föl se tudott ülni. ¹⁰⁵ Miklóst egy álló esztendeig gyötörte a «negyed napi» *hideglelés*. ¹⁰⁶ Ugyanez a baj kinozza Albert szerzetest. ¹⁰⁷ Somogyi Márk leányát, Katalin apácát, ¹⁰⁸ Serennay László leányát, Erzsébet apácát ¹⁰⁹ és János domokosrendi paraszt frátert. ¹¹⁰ Adorján ispán leánya, Erzsébet apáca meg olyan nővért gondoz, a kinek három hónapig tartó harmad- és negyednapos hideglelése volt. ¹¹¹ Pál fiu ¹¹² és Faiszi Bogdán *harmadnapos* hideglelésben szenved. ¹¹³ IV. László királyt

⁹⁴ Nyelvemléktár. VIII. 69.

⁹⁵ U. o. 55.

⁹⁶ U. o. VIII. 70.

⁹⁷ Veszpr. Okl. 313 és 314.

⁹⁸ Nápolyi leg. (Magyar Sion, 1868. 570—571.)

⁹⁹ Veszpr. Okl. 289.

¹⁰⁰ U. o. 362, 371 és 374.

¹⁰¹ U. o. 292, 300 és 301.

¹⁰² U. o. 227 és 268.

¹⁰³ U. o. 342.

¹⁰⁴ U. o. 244.

¹⁰⁵ U. o. 273.

¹⁰⁶ Nyelvemléktár. VIII. 64.

¹⁰⁷ U. o. 51.

¹⁰⁸ Veszpr. Okl. 169, 269.

¹⁰⁹ U. o. 216, 239.

¹¹⁰ U. o. 280.

¹¹¹ U. o. 266—267.

¹¹² U. o. 299.

¹¹³ U. o. 350.

is 1275 nyarán kétszer *kitörte a hideg*.¹¹⁴ Fera asszonyt is kirázta a hideg.¹¹⁵ Faiszi Leopárdnak és feleségének, Venisnek a fia, Leó *mocsárlázban* (de bognonis malaria) szenvedett.¹¹⁶

Pál Zágrábból kétszer is volt hadjáraton a tenger-melléken s itt a sok fáradalom, ébrenlét és a kapott sebek következtében megvakult úgy, hogy még a kenyeret sem látta, a melyet evett. Ezenkívül még az a *rög-eszméje* volt, hogy a hasa tele van kővel, a feje meg kigyóval.¹¹⁷

Gajai Buda ispán fiát, Istvánt *ördöngösnek* tartották, mert bele akarta magát vetni a tűzbe, vízbe; az apját kővel akarta ütni, az oltárról a «corporale»-kat leszórta a földre, a templomban tánczolt s az asszonyokat megverte és fejökről a kendőt lerántotta.¹¹⁸ Márton Somogyvárról sokáig súlyos nyavalyában szenvedett s egész testében éktelenül «megszörnyüdött». Megbomlott az elméje is és sokan ördöngösnek tartották. Lánczczal meg kellett kötni, mert ha «az ő házbeliknek őrizetétől magát ki szabadéthatja vala, mindeneknek még testökben is nagy bántalmakat teszen vala».¹¹⁹ *Cseley János* bíró felesége «vala ő elméjétől elidegenedett és sokakul álléttatik vala ördöngösnek; kiért tartatik vala meg vasztatván».¹²⁰ *Acileusnak* és feleségének, *Ferának* a leánya *Erzsébet* örvöngő, a kit vasra vertek és megkötözték.¹²¹

III. Gyógyítás.

A szerzetesek kolostoraiban és a városokban van ispotály. Catlu Ceplet nevű cselédembert a fiaival és a szöllejével, 1221 előtt, a *pannonhalmi* apátság kórházának hagyta olyan kötelezettséggel, hogy ennek szolgáljanak.¹²² A pannonhalmi benedekrendiek a betegekről külön gondoskodtak, hogy alkalomadtán semmiben hiányt ne szenvedjenek. Uros apát 1226-ban írásban kiadja, hogy

¹¹⁴ U. o. 299.

¹¹⁵ U. o. 332.

¹¹⁶ U. o. 342.

¹¹⁷ Nápolyi leg. (Magyar Sion. 1868. 430.)

¹¹⁸ Veszpr. okl. I. 368 és 370.

¹¹⁹ Nyelvméltár VIII. 55.

¹²⁰ U. o. VIII. 56.

¹²¹ Veszpr. Okl. I. 333.

¹²² . . . «servire domui infirmorum fratrum». (Wenzel I. 172.)

utódai közül senki se merészeljen elvonni abból, a mit a rendtagok asztalára és a betegek részére a rendtagok, a hűséges jobbágyok és főleg II. Endre király hozzájárulásával megszabott.¹²³

A *ciszterciók* kórházaikban ügyes betegápolók lettek. Bizonyára ezért szemelt ki Jakab prænestei püspök és pápai követ a kalocsai érsek *bácsi* kórháza élére két ciszterci paraszt frátert. E rendelkezés alapján maga IX. Gergely pápa 1234-ben meg is hagyta a posegai tisztes-völgyi apátnak, hogy a mint szükséges, küldjön két alkalmas egyént az ispotály vezetésére.¹²⁴

Az *ispotályosok*, vagyis János-vitézek meg már hivatásuknál fogva is nagy gondot fordítottak a kórházakra, hiszen a rendtagok tevékenysége részben ezeken belül folyt le. Nagy-Szeben városának 1292 előtt már jóval volt kórháza. Ezt ebben az évben a város a *Szent-Lélekrend kereszteseinek* adja oly kikötéssel, hogy ők az isteni tiszteletet végezzék, misézzenek s a hivektől befolyó alamizsnából a szegényeknek, betegeknek, jövevényeknek és sántáknak adjanak.¹²⁵

A *margit-sziyeti* kórház életéből sok részlet maradt ránk. Tudjuk, hogy Bold. Margit szolgál a betegeknek, megmossa a fejöket, valamint a szolgálókat is; ad nekik enni és inni, megveti az ágyukat, fürdőt csinál nekik, lenyirja a hajukat, a mikor szükséges; kisépri a betegszobát s más egyéb szolgálatokat is végez; meglátogatja a beteg nővéreket és szolgálókat, vigasztalja őket, alázatosan tudakozódik betegségükről, megkérdi tőlük, mi tetszik nekik?¹²⁶ Midőn a beteg apácákra rájuk jött a hányás, ha tál vagy csésze nem volt kéznél, Margit a tenyerét tartotta, hogy belehányjanak.¹²⁷

Erzsébet apácza 18 éven át súlyos beteg volt. Utóbb már folytonos hasmenés és hányás gyötörte; s ezek úgy elgyengítették, hogy az ágyban meg sem tudott mozdulni. Az apácák egyik nap már úgy el voltak fáradva, hogy senki sem akart menni a segítségére. Ekkor Margit arra kérte a priorissát, rendelje őt ki a beteg szolgálatára. Kérése teljesült, de segítségül melléje

¹²³ *Wenzel*: I. 216 és 228.

¹²⁴ *Theiner*: Mon. Hist. Hung. I. 124.

¹²⁵ *Zimmermann*: Urkundenbuch zur Gesch. d. Deutschen in Siebenbürgen. I. 192.

¹²⁶ Veszpr. okl. I. 176.

¹²⁷ U. o. I. 201.

adták még Alincha nővért. Most együtt mennek a beteg Erzsébethez. Margit a beteget kiemeli ágyából és rátette az éjjeli edényre (*scamnum super concham*). Alincha e közben félreállt, mert nem tudta a hányás és az ürülék bűzét elszivelni. Margit ekkor így szólt: Nővérem, ha te ezt nem tudod tűrni, távozzál s hagyd rám a dolgot. S erre ismét megfogta a beteget és visszatette ágyába. Alincha csodálkozott, hogy Margit elbirja a beteget, mivel igen hosszú volt. Margit ezután kivitte az éjjeli edényt és saját kezével kimosta. S ezt több ízben is megselekedte.¹²⁸

Arról is tudunk egyet-mást, *miként gyógyították a betegeket.*

Szent István, a mint valakinek a betegségéről értesült, orvossággént egy *darab kenyeret, almat* vagy *illatos fűvet* küldött neki.¹²⁹ Margitszigeten a betegeknek fűtenek. A fát maga Margit hordja.¹³⁰ A betegek részére *ruhát, bort és egyebet melegít; kenegeti őket olajjal*; ¹³¹ s a mennyiben kitelik tőle, terem elő nekik *orvosságot* is.¹³² Kátay Petrisnek (Petrucius) beteg korában *tollal* (penna) tették az ételt a szájába, mert másként nem evett semmit.¹³³ Everard és feleségének, Erzsébetnek hasonnevű leánya olyan vak volt, hogy az asztalnál még a tányért sem látta maga előtt, hanem csak tapogatta. Gyógyították már többféle orvossággal. Többek között a budai plébános anyja többször *port* hintett a szemébe. S midőn mindez nem használt, a beteg mitsem akart tudni többé orvosságról.¹³⁴ Midőn Veszprémi Ottó leánya, Lucid apácza egyik nap sem beszélni, sem mozdulni nem tudott, orvossággént *nyálat* (saliva) tettek a szájába; s ő ettől rosszabbul lett.¹³⁵ Az egyik apáczának a torka fájt. Orvosságul *ökörganéjt* kellett rá tenni. Az apáczák undorodtak és elfutottak a betegtől. Margit fogta az orvosságot és bekötötte vele a beteg

¹²⁸ U. o. I. 273.

¹²⁹ Leg. Maior. c. V. (M. Fl.: Font. Dom. I. 23) és Hartvic: Vita S. Stephani c. VIII. (U. o. 52. l.)

¹³⁰ Veszpr. okl. I. 204.

¹³¹ U. o. I. 233. és 271.

¹³² U. o. I. 176. — . . . «si aliqua medicina data est» (Veszpr. okl. I. 284 és 286.)

¹³³ U. o. I. 334.

¹³⁴ U. o. I. 297.

¹³⁵ U. o. I. 238.

torkát.¹³⁶ Midőn Somogyi Gergely ur leányának, Ágnesnak az arca úgy megdagadt, hogy a jobb szeme ki sem látszott, Margit *hajával dörgölte a daganatot.*¹³⁷ Pál fiún a harmadnapos hideglelés már három ízben kitört. Egy alkalommal meglátogatta őt Faiszi Leopárd özvegye, egy darab *kenyeret* adott neki kóstolóra és e közben így imádkozott: Óh Szent Margit! ezt a kenyeret ott találtam, a hol egy valakivel irgalmasságot műveltél; tégy irgalmasságot ezzel a fiuval is. A fiu megízlelte a kenyeret s a hideglelése többé nem tért vissza.¹³⁸ Egy alkalommal Eliana apácának a jobb kezén fájt az ujjá. Már több napon át nem tudott miatta aludni. Ekkor fölkeresi Margitot és kéri, hogy ha van nála olyan *kő*, melynek gyógyító ereje van, adja neki. Erre Margit megszorította az ujját és így szólt hozzá: Menj pihenni, mindjárt kiáll a fájás. S ő lefeküdt az ágyába és csakugyan vége lett a bajnak.¹³⁹ Jolent apácza beszéli, hogy midőn Erzsébet nővér, V. István király leánya veszedelmes betegségbe esett s már azt hitték róla, hogy meghal, rátették Margit *scapulareját és fátyolát (velum) s megmosták Margit hajfűrtjeit és a mosadékokat megittatták* a beteggel. Ez azonnal elkezdett izzadni, jobban lett és meggyógyult.¹⁴⁰

A Pray-codexben levő naptár minden egyes hónapnál orvosi tanácsokat is tartalmaz. Ezek szerint:

Április hóban jó eret vágni, oldás czéljából italt magához venni, húst enni, a bőr közötti¹⁴¹ vért kieresztetni, édes itallal élni, a gyomrot kitisztítani, szépitő kenőcsöt használni, gyökereket, melyektől rüht és kiütést kap az ember, nem enni. Azután használni kell a veronicából és a bába-ire fűből (pimpinella).¹⁴²

Junius hóban igyál éhomra mindennap egy pohár hideg vizet; méhsért ne igyál; forraít és meleg tejet igyál; mustárt használj; igyál zsályát és savót, mely a velőbe nedvességet juttat.¹⁴³

Megvan tehát az árpádkori embereknél is a beteg-

¹³⁶ U. o. I. 267.

¹³⁷ U. o. I. 245.

¹³⁸ Náp. leg. (Magyar Sion. 1868. 421.)

¹³⁹ Veszpr. okl. I. 173.

¹⁴⁰ U. o. I. 180. Hasonló eset: U. o. 206, 225.

¹⁴¹ «inter citraneum» helyett intercutaneum-nak kell lenni.

¹⁴² Pray-codex 19. lev.

¹⁴³ Pray-codex 20. lev.

ápolás. Vannak orvosszereik is, a melyek leginkább házi orvosságok; gyakorolják a kuruzslást; majd megcsodától várják a gyógyulást. Látjuk, hogy miként állapítja meg az orvos a diagnosist s miként gyógyítja a bajt. Így Budai Magyar Péter Felhévizzről sérvet (ruptura) kapott. Őt Aginetus nevű ferenczes gyógyította és *vasöv viselését* írta elő neki, hogy a beleket föltartsa. Ez egyelőre segített is a bajon. De rá egy évre Péter egy alkalommal az udvaron elesett s ekkor úgyszólván minden bele kidült.¹⁴⁴ Most IV. Béla király orvosához fordult. Ez megvizsgálta és kijelentette, hogy nem tud rajta segíteni. Ekkor ismét Aginetusért küld. Ez így nyilatkozott: Én nem akarlak megkísérteni, de tanácsolom, hogy küldj papért s gyónjál és áldozzál meg. A beteg a budai Mária Magdolna templom papját, Lőrinczet csakugyan elhivatta, a kinek meggyónt és megáldozott.¹⁴⁵

A ki tehette, hivatott orvost.

Zágráb város kiváltságlevele 1242-ben a megsebesített fél orvosának illetékéről is intézkedik; világos jeléül annak, hogy testesonkitás és sebzés alkalmával orvost hivatnak s hogy egyáltalán Zágráb városában volt orvos.¹⁴⁶

Máté leánya, Szentpáli Jób felesége betegségében orvost akart hivatni. De nem volt pénze. Miért is a földjéből 2 1/4 márka értékűt 1255-ben eladott az esztergomi káptalan részére.¹⁴⁷

Jakab fia Jakab ispán a csatában súlyosan megsebesült. Ügyes orvosok gondozása hosszú időn át 1274-re mégis lábra állította.¹⁴⁸ Miklós fia Gergely a kúnok elleni csatában olyan sebet kapott, hogy csak orvosok gyógyították ki belőle; s ez neki nagy költségébe került.¹⁴⁹ Súlyos betegségből gyógyult ki IV. László király¹⁵⁰ és Alincha apáca is.¹⁵¹

¹⁴⁴ Veszpr. Okl. I. 300—301.

¹⁴⁵ U. o. I. 292—293.

¹⁴⁶ *Fejér*: Cod. Dipl. IV/I. 259.

¹⁴⁷ *Wenzel*: Á. U. O. VII. 415.

¹⁴⁸ . . . «de quibus vulneribus vix per curam expertorum medicorum per spacium longi temporis est resanatus». (*Fejér* - Cod. Dipl. V/II. 155).

¹⁴⁹ 1284. (*Fejér*: Cod. Dipl. V. III. 215—216).

¹⁵⁰ Veszpr. Okl. I. 299.

¹⁵¹ U. o. I. 274.

De többször olvassuk, hogy az orvosok a betegnek már nem tudtak segíteni. János prædicator szerzetbeli paraszt frateret negyednapos hideg gyötörte. Az «orvosoknak sem egy orvosságok csak valami kevésbé sem használt volna». ¹⁵²

Károly lovag budai királyi bíró huga, Ágnes, a ki a német Herlipnek a leánya, már négy napon át nem tudott beszélni s magánkívül volt. Négy orvos gyógyította s kimondták róla, hogy ebből a bajból már nem lábal ki. ¹⁵³ A Margit-legenda szerint meg Benedek váczsi szabó bélpoklosságba esett «és nemcsak önnön magátul, de ő házabeliektől és orvosoktul az ő életitől avagy életiről kétség vala». ¹⁵⁴ Mihályfi Jakab, Nyitra vármegye ispánja szembajban szenvedett és már «kétségben esék orvosoknak segítségérül». ¹⁵⁵ Albert bán «nyilván bélpoklosnak mondatnék. Sem az ő betegsége vala orvosoknak miatta meggyógyulható». ¹⁵⁶ Miklós nevű embernél «orvosoknak itéleti szerént mondatik vala közel lenni bélpoklosság; ezenképpen el hagyaték orvosoktul. ¹⁵⁷

¹⁵² Nyelvelméltár. VIII, 48.

¹⁵³ Veszpr. kl. I. 302 és 315.

¹⁵⁴ Nyelvelméltár VIII. 55.

¹⁵⁵ U. o. 69.

¹⁵⁶ U. o. 69.

¹⁵⁷ U. o. 64.

